

KONFERENCJE

DOI: 10.48261/pis224032

PATRYK PLESKOT

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID 0000-0001-5627-8325

KURTYNA ŻELAZNA CZY NYLONOWA? SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI „ACROSS THE »NYLON CURTAIN«: COLD WAR COOPERATION AND TRANS-SYSTEMIC EXCHANGES”, HAMBURG 29 IX – 1 X 2022 ROKU

Pojęcie „nylonowa kurtyna” (*nylon curtain*) od czasu do czasu pojawia się w najnowszych badaniach nad historią zimnej wojny. Do jego (ograniczonej) popularyzacji przyczynił się m.in. węgierski badacz György Péteri¹. Ujmując rzecz w znacznym uproszczeniu, termin ten ma pokazywać, że mimo istnienia od zakończenia II wojny światowej do upadku ZSRS dwóch przeciwstawnych politycznie i ideologicznie bloków, można dostrzec elementy współpracy czy różne formy najszerzej rozumianych kontaktów realizowanych ponad tym dwubiegunowym podziałem. „Nylonowa kurtyna” nie musi przy tym negować tej dualistycznej wizji; może być traktowana jako jej uzupełnienie czy zniuansowanie. Zresztą już niedługo po słynnym przemówieniu Winstona Churchilla, w którym padło określenie „żelazna kurtyna”, pojawiła się refleksja naukowa (w tym etymologiczna) analizująca trafność tego konceptu². Z kolei termin *nylon curtain* był

¹ Por. György Péteri, *Nylon Curtain – Transnational and Trans-systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe*, „Slavonica” 2004, nr 2, s. 113–123.

² Zob. np. I. Feuerlicht, *A New Look at the Iron Curtain*, „American Speech” 1955, nr 3, s. 186–189.

używany (raczej marginalnie) już w latach osiemdziesiątych³ – niewykluczone, że źródłem inspiracji była tu popkultura⁴.

Za najświeższy przykład zainteresowania problematyką „nylonowej kurtyny” można uznać międzynarodową konferencję naukową zorganizowaną przez Uniwersytet w Hamburgu w okresie od 29 września do 1 października 2022 r. pt. „Across the »Nylon Curtain«: Cold War Cooperation and Trans-systemic Exchanges” („Przez »nylonową kurtynę«. Współpraca i wymiana transsystemowa w okresie zimnej wojny”). Źródłem tego przedsięwzięcia należy szukać w grancie badawczym przyznanym międzynarodowemu Ośrodkowi Badań nad Zdrowiem, Etyką i Społeczeństwem (Centre for the Study of Health, Ethics and Society) działającym przy hamburskiej uczelni. Ośrodek ten na co dzień nie zajmuje się bezpośrednio historią zimnej wojny, lecz bada m.in. międzynarodową współpracę w dziedzinie medycyny w perspektywie historycznej. Ogłaszając temat przewodni konferencji, jej dwaj główni pomysłodawcy, a zarazem pracownicy ośrodka – Will Studdert i Ulf Schmidt – postanowili znacznie poszerzyć ten obszar zainteresowań.

Obrazy zostały podzielone na pięć głównych paneli tematycznych, zestawionych dość dowolnie (do czego przyczyniły się terminy przyjazdów i wyjazdów uczestników). W trakcie obrad doszło także do pewnych przetasowań w kolejności referatów. Wprowadzeniem do konferencji była prelekcja *keynote speaker*, która odbyła się w czwartkowe popołudnie 29 września 2022 r. Wykład pt. „Difficult Friendships – Cooperating Across the »Nylon Curtain«” („Trudne przyjaźnie, czyli jak współpracować ponad »nylonową kurtynę«”) wygłosił świetnie znany badaczom z Instytutu Pamięci Narodowej (przynajmniej tym specjalizującym się w dziejach służb specjalnych) Thomas Wegener Friis, duński historyk zatrudniony obecnie na Uniwersytecie Południowej Danii (Syddansk Universitet) w Odense. Wraz z IPN jest on współorganizatorem cyklu konferencji „Need to Know”⁵. Friis to świetny mówca, co udowodnił w swoim wykładzie, wskazując – nieco przekornie wobec tematu przewodniego – na ograniczenia w komunikacji między obiema stronami żelaznej (nylonowej?) kurtyny, odwołując się również do płaszczyzny działań wywiadowczych.

Piątkową sesję (panel pierwszy został zatytułowany „International Relations” – „Relacje międzynarodowe”) otworzyła rumuńska badaczka Irina Matei z referatem „The Cultural and Academic Relations between Romania, West-Germany and East-Germany between 1965–1975” („Relacje kulturalne i akademickie między Rumunią, RFN i NRD w latach 1965–1975”). Referentka skupiła się na zagadnieniu transferu idei, odwołując się do przykładu Rumunii i obu państw niemieckich istniejących w czasie zimnej wojny. Nieco węższy, ale zakotwiczony w podobnej problematyce temat wybrał wzmiankowany Will Studdert w referacie „Prestige, Prizes, and Paranoia: East German and British Encounters with the International Physicians for the Prevention of Nuclear War” („Prestiż, nagrody i paranoja: kontakty wschodnioniemiecko-brytyjskie w ramach międzynarodowego

³ Zob. m.in. B. Neuborne, S.R. Shapiro, *The Nylon Curtain: America's National Border and the Free Flow of The Nylon Curtain: America's National Border and the Free Flow of Ideas*, „William and Mary Law Review” 1985, nr 5, s. 719–777.

⁴ W 1982 r. amerykański muzyk Billy Joel opublikował album pt. *The Nylon Curtain*.

⁵ Ostatnia konferencja tego cyklu odbyła się 6–7 października 2022 r. w Fort Langeland w Danii.

ruchu »Lekarze przeciw Wojnie Nuklearnej«). W ciekawy sposób głos ten koresponduje z ustaleniami polskich badaczy, dotyczącymi działań wywiadu komunistycznej Polski wobec brytyjskich fizyków⁶. Inny wątek, związany z międzynarodowym ruchem helsińskim, poruszyła amerykańska badaczka Stephanie Freeman („Toward a Peaceful, Democratic, and Reunified Europe: The Helsinki Citizens' Assembly and the Creation of Post-Cold War Europe” – „Wizja pokojowej, demokratycznej i zjednoczonej Europy: Helsińskie Stowarzyszenie Obywatelskie wobec postzimnowojennej Europy”).

Drugi panel („Historical Parallels” – „Historyczne paralele”) rozpoczął przedstawiciel IPN i Uniwersytetu Rzeszowskiego, jedyny Polak wśród uczestników, Patryk Pleskot. W swym wystąpieniu skupił się na zagadnieniu współpracy polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989⁷. Wątki polskie kontynuował Ulf Schmidt, opisując postać etyka medycyny Tadeusza Kielanowskiego („Drafting Post-War Deontology Across the Ideological Divide: the Polish Medical Ethicist Tadeusz Kielanowski, 1945–1967” – „Koncepcje powojennej deontologii ponad ideologicznym podziałem: polski etyk medycyny Tadeusz Kielanowski, 1945–1967”). Z kolei James Farley, kolejny pracownik hamburskiego Ośrodka Badań nad Zdrowiem, Etyką i Społeczeństwem, poświęcił swój referat pt. „The Empire Steps Back: Social Dynamics and Health Propaganda in Post-War Europe” („Imperium w defensywie: dynamika społeczna i propaganda zdrowia w powojennej Europie”) problematyce propagandy zdrowia w różnych odsłonach transgranicznych.

Popołudniowa sesja o dość enigmatycznym tytule „Reaction, Diplomacy and Revolution” („Reakcja, dyplomacja i rewolucja”) zaczęła się od referatu szwajcarskiego doktoranta Oliviera Sterchiego analizującego przypadek austriackiego magazynu kulturalnego „Pannonia” („The Austrian cultural magazine *Pannonia*: East-West-Cooperation and Debates on Central Europe, 1973–1990” – „Austriacki magazyn kulturalny »Pannonia«: współpraca między Wschodem a Zachodem i dyskusje nad Europą Centralną, 1973–1990”). Tu również pojawił się wątek polski w postaci Instytutu Kultury Austriackiej działającego w PRL. Drugi referat, ponownie skupiający się na niezwykle ciekawych wątkach eksperymentów medycznych, wygłosił kolejny pracownik hamburskiego centrum, David Peace („The Nootropic Concept: Psychopharmaceutical Enhancement Trials Across the Nylon Curtain” – „Koncepcja notropowa: próby dopingu psychofarmakologicznego ponad nylonową kurtyną”). Na koniec bułgarski badacz z Uniwersytetu Konstantyna Presławskiego w Szumen omówił powojenną politykę Wielkiej Brytanii wobec Europy Wschodniej („»Keeping the pot simmering«: Great Britain's Policy towards Eastern Europe, 1947–1959” – „Nie gasić ognia pod garnkiem: postawa polityczna Wielkiej Brytanii wobec Europy Wschodniej, 1947–1959”). Jak widać, rozrzut tematyczny tego panelu był znaczny.

Czwarta część – „International Networks” („Sieci międzynarodowe”) – składała się z dwóch referatów. Pierwszy wygłosiła badaczka z USA Lara Track, skupiając się na ciekawym temacie kobiecych ruchów na rzecz pokoju jako formy przekraczania zimnowojennych

⁶ Zob. np. W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 2, Warszawa 2017, s. 271–274.

⁷ Por. P. Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*, Warszawa 2010.

granic („Mutual Longing for Peace: How American Women Peace Activists Transgressed Cold War Borders, 1961–1990” – „Wspólne pragnienie pokoju: w jaki sposób amerykańskie działaczki pacyfistyczne przekraczały zimnowojenne bariery, 1961–1990”). W jej analizie zabrakło nieco wątku aktywności komunistycznych służb specjalnych w tych środowiskach. Z kolei Kate Docking – przedstawicielka gospodarzy – poruszyła wąskie, lecz oryginalne i inspirujące zagadnienie: zimnowojenne dzieje Światowej Federacji Neurologii („Cross-European Collaboration in the World Federation of Neurology during the Cold War” – „Współpraca państw europejskich w ramach Światowej Federacji Neurologii w okresie zimnej wojny”).

Ostatni dzień obrad wypełnił panel piąty, określony hasłem „Environment and Science” („Środowisko i nauka”). Pierwsze, bardzo ciekawe wystąpienie miała rumuńska historyczka Melinda Harlov-Scortan, omawiająca przypadek jeziora Nesiedler/Fertő jako pełnej paradoksów granicy między Wschodem a Zachodem („Nylon Curtain by the activities of protection professionals. The case study of the Fertő/Nesiedler Lake area between Austria and Hungary” – „Nylonowa kurtyna a zabezpieczenie terenu. Przypadek jeziora Fertő/Nesiedler na granicy austriacko-węgierskiej”). Reprezentująca Ukrainę (obecnie przebywająca w Niemczech) Tetiana Perga w referacie „The Road to the West: The First International Contacts of Ukrainian Environmental Activists during the Late Perestroika Period” („Droga na Zachód: międzynarodowe kontakty ukraińskich ekologów w czasach późnej pierestrojki”) scharakteryzowała międzynarodową działalność ukraińskich aktywistów ekologicznych w okresie pierestrojki. Także w tym wystąpieniu zabrakło nieco analizy działań służb specjalnych, co wynika głównie z ograniczeń źródłowych. Na koniec pochodząca z Bułgarii, ale pracująca w Wielkiej Brytanii Veronica Stoyanova opisała niezwykle przypadki bułgarskiego, kontrowersyjnego psychiatry Georgi Lozanova w kontekście międzynarodowego obiegu idei („The Life and Times of Georgi Lozanov’s Suggestopedia: unconventional science across the Berlin Wall” / „Idea »suggestopedii« Georgija Lozanowa: niekonwencjonalna nauka w poprzek muru berlińskiego”).

***

Dobrym pomysłem organizatorów było „skoszarowanie” uczestników w jednym z pensjonatów na przedmieściach Hamburga, między uroczymi dzielnicami Blankenese i Rissen, kilkaset metrów od wysokiego brzegu Łaby. Oddalenie od centrum, w połączeniu z nie najlepszą pogodą, znacznie ograniczyło pokusę opuszczenia części obrad, co niestety jest częstą przypadłością konferencji naukowych. W dodatku niemal wszyscy uczestnicy wykazywali dużą chęć do dyskusji, co pozwoliło na efektywne, merytoryczne wykorzystanie dużej ilości czasu wynikającej z nieprzeładowanego programu. Można wręcz było odnieść wrażenie, że niektórzy nieco na siłę pragnęli za każdym razem zabierać głos. Po wszystkich referatach rytualnie chwalono też prelegenta, określając jego/jej wypowiedzi mianem „fascynujących i ciekawych” – niezależnie od faktycznego poziomu.

Mimo to pozostaje prawdą, że zdecydowana większość referatów była inspirująca, a dyskusje ciekawe. Specyfika ośrodka gospodarza konferencji sprawiła co prawda, że

stosunkowo dużo referatów oscylowało wokół szeroko rozumianych kwestii medycznych, wpisywały się one jednak w logikę tematu przewodniego i nie zdominowały obrad.

Co szczególnie istotne, większość referatów nie odczytywała tekstów z kartki czy laptopa, tylko potrafiła wciągnąć słuchaczy w śledzenie narracji, posługując się żywym językiem i sensownymi prezentacjami. Przedstawiciele Europy Środkowo-Wschodniej nie ustępowali na tym polu kolegom i koleżankom z Zachodu.

Na badaczach spoza Polski szczególnie wrażenie zrobiła dostępność dokumentacji aparatu represji PRL; piszący te słowa zebrał wręcz garść „zamówień” na sprawdzenie rozmaitych wątków w bazach archiwalnych instytutu. Zarazem niewątpliwą wartością dodaną spotkania było pojawienie się zahamowanego przez pandemię zjawiska *networking* – nawiązywania sieci kontaktów interpersonalnych, które już przynoszą merytoryczne owoce.

W podsumowujących uwagach organizatorzy zapewnili o planach przygotowania tomu studiów z tekstami referatów. Wypada mieć nadzieję, że zamysł ten uda się zrealizować.

PATRYK PLESKOT – doktor habilitowany nauk politycznych od 2015 r., doktor nauk humanistycznych w zakresie historii od 2007 r., profesor Uniwersytetu Rzeszowskiego. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego i École des hautes études en sciences sociales w Paryżu. Studiował także na uniwersytecie w Nancy. Stypendysta Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz rządu Republiki Francuskiej; *visiting fellow* na University of Western Sydney (2013). Członek m.in. Polish American Historical Association (PAHA), Polish Studies Association (PSA) i Baltic Intelligence and Security Studies Association (BISSA). Obecnie główny specjalista w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Warszawie. Autor ponad 150 artykułów naukowych, a także autor, współautor lub redaktor ponad 40 książek. Laureat m.in. Nagrody Historycznej „Polityki” (kilkakrotnie), nagrody Klio, konkursu na najlepszą „Książkę Historyczną Roku”.

PATRYK PLESKOT – habilitated doctor in political science since 2015, PhD in history since 2007, Professor at the University of Rzeszów. Graduate of the University of Warsaw and the École des hautes études en sciences sociales in Paris. He also studied at the University of Nancy. Scholarship holder of the Foundation for Polish Science, the Ministry of National Education and the Government of the French Republic; *visiting fellow* at the University of Western Sydney (2013). Member of, inter alia, the Polish American Historical Association (PAHA), the Polish Studies Association (PSA) and the Baltic Intelligence and Security Studies Association (BISSA). He is currently the chief specialist at the Historical Research Office branch of the Institute of National Remembrance in Warsaw. He is the author of more than 150 scientific articles and the author, co-author or editor of more than 40 books. Winner of, among other things, the “Polityka” History Award (several times), the Klio Award, and the best “History Book of the Year” competition.